

MAGÁN-TÖRTÉNELEM (NAPLÓK, VISSZAEMLEKEZÉSEK)

KÖVÉR GYÖRGY

Én-azonosság az ego-
dokumentumokban. Napló,
önéletrírás, levelezés

Népszerűek lettek a személyes források. Persze mindig is érdeklődéssel forgattuk családtagjaink és mások megsárgult feljegyzéseit, leveleit, de mintha manapság másért övezné figyelem az ilyenfajta írásokat. Akármerre nézünk, lépten-nyomon jelennek meg folyóiratszámok, amelyek ego-dokumentumokkal foglalkoznak.¹ A történetírás ún. narratív fordulata óta már nemcsak titokkal teli események megfjtését keressük bennük, hanem önmagukért váltak tanulságossá. Részben a korábban érdektelennek tartott információk halmaza értékelődött fel, részben az, ahogy a megélt történelem sokszínűsége bontakozik ki az egyéni ízű és zamatú személyes elbeszélések által. Szerencsére nem gyorsan múló divathullámról van szó. A megjelent publikációk zöme mögött ugyanis elméleti igényvel megalapozott, több éves kutatások állnak. Elegendő utalnunk a Budapest Főváros Levéltárában Horváth J. András irányításával zajló gyűjtőmunkára, amely nem csak a Budapesti Negyed különszámában öltött testet, hanem mutatós kiállításban is.² Vagy az ELTE Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programjában indult projektekre, amelynek részeredményei az Aetas Személyes történelem különszámában jelentek meg.³

Jelen írásunk bevezetőjében ez utóbbi kutatás alapján emelünk ki néhány összefüggést. Amikor elindítottuk a „*Naplók, emlékiratok annotált bibliográfiája*” című alapkutatást, s a levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban őrzött *kézírtos* naplók, emlékiratok regiszterének összeállítását tűztük ki célul, csak legoptimistább pillanatainkban remélhettük, hogy teljes körű összeállítást lehet a

¹ Múltunk, 2005. 4. Oral History; Aetas, 2007. 2. Írott orális történelem; Aetas, 2008. 3. Személyes történelem; Replika 58, 2007. szeptember, Mondvacsinált; Budapesti Negyed 68, 2010. nyár, Fővárosi magántörténelem; Forrás, 2011. 7–8, Emlékezet/kultúra

² Horváth J. András: Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában. Budapesti Negyed, 2010. 2. 3–21.

³ Az NKFP 5/077/2004 projektjének 'Identitás, csoportkohézió, társadalmi hálózatok a személyes források tükrében' részfeladat anyagai: Aetas, 2008. 3. Nagyban megkönnyítette a dolgunkat, hogy a publikált naplók, visszaemlékezések bibliográfiáját a T 034 300 OTKA-kutatás gyűjtötte, amelynek tapasztalatait Cieger András jóvoltából módunk volt felhasználni.

mi pozícióból, a mai világban készíteni. A kutatás első fázisában több mint 500 levélben fordultunk a kiválasztott hazai intézmények vezetőihez, munkatársaik közreműködését kérve a fent említett bibliográfia elkészítéséhez. A gyűjtés alsó határaként az öt oldalas terjedelmet, időköreként pedig a 18–20. századot jelöltük meg. A megküldött anyag alapján az a benyomásunk alakult ki, hogy mentől kisebb egy gyűjtemény, láthatóan annál büszkébb „kincseire”, s annál szívesebben adott róla tájékoztatást. Ezzel egyben az országosan legkevésbé ismert, s legnehezebben hozzáférhető anyagokba nyerhettünk bepillantást. Meg kell még említenünk, hogy a gyűjtés háttérében, szinte láthatatlanul, mindvégig ott állt a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület kialakult személyes, informális kapcsolatrendszere, amely érzésünk szerint munkánkat sokban segítette. Ettől függetlenül minden közreműködő munkájáért, a szerény honoráriumon túl, ezúton is a legőszintébb köszönettel tartozunk. Legkevésbé a legnagyobb gyűjtőhelyek vállalkoztak az általuk őrzött tételek kért formátumban való közlésére, részben érthető okokból, hiszen túl nagy az anyaguk, részben viszont a méretből adódó inerciából. Többben arra hivatkoztak, hogy katalógusuk ma már elektronikus formában rendelkezésre áll, amelyből a kért anyag „kinyerhető” (OSzK Kézirattár). S ez így is van. Ám a nagy gyűjteményekben a belső munkatársak nélkül, kívülről szinte teljesen megoldhatatlan volt az annotáció. Kénytelen-kelletlen beletörődtünk tehát, hogy a mi gyűjtésünk sem lesz teljes, de egységes formátumra hozva, bármikor, bárki által bővíthető, továbbfejleszhető. Az előbb papír alapú, majd elektronikus levelezés során 119 intézménnyel sikerült kapcsolatot létesítenünk, amelyek beszámoltak arról, hogy őriznek-e gyűjteményükben általunk keresett tételeket, vagy sem. Volt, aki pozitív választ adott a naplók létezéséről, ám végül nem küldött részletező jegyzéket. Összesen 52 intézménytől kaptunk tételbeszámolót a kívánt szempontok szerint (eredeti cím a borítón; szerző neve; születési hely, idő; halálozási hely, idő; társadalmi pozíció, foglalkozás; bekerülés időpontja; lelőhely, jelzet; átfogott évkör; terjedelem; használt nyelv; kapcsolódik-e levelezés/hagyaték; olvashatóság; megjelent feldolgozás belőle; egyéb információ). A beérkezett anyagokat azután egységes Excel-adatbázisba rendeztük (a munka dandárját Kiss Zsuzsanna és Lukács Anikó végezte). Adatbázisunk jelenleg 624 tételből áll. Az anyagban kiugró aránytalanságok is előfordulnak (Budapest Főváros Levéltára 101; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 68; Salgótarjáni Múzeum 62; Nógrád Megyei Levéltár 62; MOL Múzeum 37; Hermann Ottó Múzeum 36, Posta Múzeum 32; Szt. István Király Múzeum 30). Ennek háttérében – az intézmény nagyságától és kollegáink alaposságától most eltekintve – legtöbbször az áll, hogy az adott gyűjteménybe bekerült valamilyen tudatos önéletrajzi gyűjtés végeredménye, sőt olyan is akadt, ahol az önéletrajz-írató pályázat kiértékelése épp kutatásunk idején folyt. Más esetben viszont nem szűrték ki az öt oldalnál rövidebb önéletrajzokat.

Ebből az adatbázisból emeltünk ki két tételt, az ország két szegletéből, Sopronból és Nyíregyházáról (ezúton külön köszönjük Dominkovits Péter és Galambos Sándor kollegánk példás hozzájárulását a kutatási projekthez). Már korábban is jelentek meg részletek mindkét anyagból, mára mindegyikük szinte teljes egészében publikálásra került, így bárki könnyen nyomon kísérheti, ellenőrizheti, amit példájukon elmondani kívánunk.

Három nagyobb kérdéskört szeretnénk a nevezett dokumentumok kapcsán érinteni.

1. Mit, illetve kít is keresünk a nevezett forrástípusokban? Van-e egyáltalán az ennek valami olyan szilárd magva, amely egy egész életpályát összetart? Mint ismeretes, ezzel kapcsolatban talán Pierre Bourdieu fogalmazta meg a legradikálisabb kételyt a „biográfiai illúzióról” szóló nevezetes írásában.⁴ Élet és történet egybecsúsztatásának problémáira a narratív identitás koncepciói próbálták választ adni. A választól, – mármint arra a kérdésre, hogy amit az ego-dokumentum szerzője írásban megörökít, valami olyan-e, ami előzetesen volt/van – függ az írás szerepe az én azonosságának megalkotásában. Ahogy Ricoeur különbséget tesz *'idem'* (ugyanazonosság) és *'ipse'* (önmagaság) között, úgy válik láthatóvá a személyes és narratív identitás megkülönböztetése és összekapcsolódása.⁵ Egyfelől, hogy egész életünk során ugyanazok vagyunk-e, másfelől, hogy állandó változásaink közepette miként éljük meg önmagaságunkat. A pszichológia érthetően korán megpróbálkozott a naplókban, interjúkban „kidolgozott” én-elbeszélések etnoszociális szempontú elemzésével.⁶ További kérdéseket vet fel az élettörténeti rekonstrukció szociokulturális kiterjesztése, akár a középosztályi és paraszti, akár az európai és Európán kívüli kultúrák mintáit hasonlítjuk össze.⁷

2. Mindezeknek a kérdéseknek döntő jelentősége van az ego-dokumentumok értelmezése szempontjából. Ha netalán azt a választ adjuk, hogy a

⁴ „Amikor »élettörténetről« beszélünk, legalábbis azt feltételezzük..., hogy az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel.” Bourdieu, Pierre: Az életrajzi illúzió. In: Uő: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. (Ford. Berkovits Balázs) Bp., 2002. 68.

⁵ „A latin *idem* és *ipse* kifejezésekből eredően az azonosság fogalmában két eltérő jelentés rétegződik egymásra: az első, *idem* értelmében az »azonos« a »tökéletesen hasonló«, az »analóg« szinonimája. Az ugyanaz, és persze az egyenletesség, az időbeli változhatatlanság valamilyen formáját implikálja. Ellentéte az »eltérő«, »változó«. A második, *ipse* értelmében vett jelentésben az »azonos« az ömagaság, az önmaga fogalmához kötődik. Egy individuum azonos önmagával.” Ricoeur, Paul: A narratív azonosság. (Ford. Seregi Tamás) In: Narratívák 5. Narratív pszichológia (Szerk. László János, Thomka Beáta) Bp., 2001. 15. A magyar nyelvű fogalmi értelmezés irodalmából hadd hivatkozzunk csak két alapvetőre: Tengelyi László: Élettörténet és sorseseemény. Bp., 1998. 16–49; Kovács Éva – Vajda Júlia: Elbeszélés, identitás és értelmezés. In: Uők: Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek. Bp., 2002. 17–33.

⁶ Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Bp. 1987. 50–78; Erős Ferenc: A (zsidó) identitás labirintusai. In: Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére. (Szerk. László János) Bp., 1998. 143–152.

⁷ Mohay Tamás: Egyének és életutak. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. (Főszerk. Paládi-Kovács Attila) Bp., 2000. 760–791.

személyiségnek nincs az egész életet átfogó „szilárd magva”, legfeljebb a név és néhány külsődleges paraméter tart össze bennünket, akkor ebből magától adódóan következik, hogy a narratív identitásra fordítva figyelmünket, azt kell kutatnunk, miként teremődik az azonosság az írás által. S ennek természetesen világos műfaji összefüggései lesznek. A napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet. Mégis úgy foghatjuk fel, hogy mindkettőben önmagunknak írom meg önmagammat. Napló, önéletírás, illetve levezés között viszont éles határt húz, hogy az utóbbiban egyértelműen megjelenik a Másik perspektívája: „a levél a címzettre irányított tekintet (mintha a levélen keresztül valaki figyelne minket), de az írója is, amennyiben önmagáról vall, felkínálja magát a másik pillantása számára”.⁸ Persze a levélben, mint én-reprezentációban szintén a „formált egyén” áll elibénk, „amelyben együtt vannak a létező, a szándékolt és az eszményi jegyek, ám épp a levél alkalmisága, aktualitása folytán észlelhetőek a közvetlenség változatos megnyilvánulásai.”⁹

3. Akár tudatában vagyunk, akár nem, az azonosság kérdéseire adott válaszok közvetve befolyásolják a szövegek publikációjával kapcsolatos álláspontunkat is. Ha egy naplónak vagy önéletírásnak több szövegváltozata létezik, akkor melyiket érdemes kiadnunk? Az „utolsó kéz” koncepciója jegyében elfogadjuk a szerző végső nézőpontját életrajzi konstrukciója összeszerkesztéséhez, vagy a korábbi változatok vagy más ego-dokumentumok segítségével megpróbáljuk nyomon követni az önmagaság változásait? Mint ahogy a narratív identitás szempontjából az sem érdektelen, hogy az illető saját írott szövegét (nyelvi, helyesírási jellegzetességeit) vagy az általunk átírt mai olvasatot tartjuk-e közlésre méltónak. S akkor még nem is érintettük a szerző személyiségi jogait érintő szenzitív adatok problémáit.

Mi és Én: egy nemesi család reprezentációja

Philippe Lejeune híres tanulmánya („Hogyan végződnek a naplók?”) választott nézőpontjából szisztematikusan rendezi a naplók típusait.¹⁰ Ha most ennek nyomán feltennénk a kérdést, hogyan végződnek az önéletírások, biztosan egyik markáns típusként kerülne számbavételre az a változat, amelyet röviden úgy jellemezhetünk: ez az önéletírás naplóba torkollik. Ahogy a naplóval is

⁸ Foucault, Michel: Megírni önmagunkat. (Ford. Kicsák Lóránt) In: Uő: Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. (Szerk. Sutyák Tibor) Debrecen, 2000. 339. A határ élességét relativizálja Lejeune meglátása, amit az oral history kapcsán elbeszélő és adatgyűjtő viszonyáról mond: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játsszuk mindkét, az egyébként két emberre szabott szerepet.” Lejeune, Philippe: Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. (Szerk. Z. Varga Zoltán) Bp., 2003. 136.

⁹ Mezei Márta: Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Irodalomtörténeti füzetek 136. Bp., 1994. 19–20.

¹⁰ Lejeune, Philippe: Hogyan végződnek a naplók? In: Lejeune, 2003. 210–225.

előfordulhat, hogy az újraolvasással „előnéletrajosodik”,¹¹ úgy az önéletírással gyakorta előfordul ennek fordítottja. Élete valamelyik fordulópontjából visszatekintve a szerző visszaemlékezést kezdett írni, majd a szövegben utolérve saját korát, a memoár a jelenben naplószerűen folytatódik.¹² Krasznay Péter (1830–1916) naplójegyzetei éppen ilyenek. Emiatt a címe körüli bizonytalanság is. Az első két füzet kiadói oda is biggyesztették a fő cím alá alcímként: „Visszaemlékezések”. S felül az szerepel, amit Krasznay az első füzet elejére („Naplójegyzetei Krasznay Péternek...”) írt.¹³ Valójában csak a 19–20. század fordulója táján csap át a Krasznay önéletírás „naplászatba”, hogy a grafomán Gyulay Lajos naplófolyamának napi 5 oldalas önsanyargató penzumát fogalmi kategóriává emeljük.¹⁴

Krasznay Péter önéletírása tökéletes megfelelőjét kínálja annak is, amit Lejeune „önéletírói paktumnak” nevez.¹⁵ A szöveget ugyanis hosszú preambulum vezet be, amely arról szól, hogy miért is látja a szerző szükségesnek tíz évvel a levert forradalom után, hogy a kor történelemhamisítása ellen legalább szűkebb családi környezete ifjú generációját felvilágosítsa arról, mi is történt valójában. Ez a preambulum a 19. századi nemzeti közbeszéd retorikai alakzataiban íródott, egészen más nyelvezettel, mint a későbbi biografikus szövegrészek.¹⁶ De mint minden önéletírás, voltaképpen ez is arról szól, „ki

¹¹ Uő: A napló mint „antifikció”. In: Írott és olvasott identitás. (Szerk. Mekis D. János, Z. Varga Zoltán) Bp., 2008. 19–20.

¹² Ritka az olyan klasszikus szétválasztás, mint Lévai Józsefnél, aki mind naplót, mind visszaemlékezést külön-külön írt. Vö. Lévay József: Visszatekintés (S. a. r. Balázs Győző) Miskolc, é. n. [1935]; Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója (1892–1907) I–II. k. (Szerk. Porkoláb Tibor) Miskolc, 2001.

¹³ „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...”. Visszaemlékezések 1830–1860. Fontes Musei Ethnographiae 4. (Szöv. gond. Forrai Ibolya és Árva Judit. Bev. Benda Gyula) Bp., 1998. A Naplójegyzetek 1848/49-re vonatkozó részeit eredetileg Nyárády Mihály néprajzkutató akarta kiadni, majd Takács Péter hívta fel rá a szakma figyelmét: Takács Péter: Adalékok a nemesi polgárosodás útvesztőjéhez (egy szolgabíró politikai portréja a dualizmus korában). In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára (Szerk. Somogyi Éva) Bp., 1991. 57–69.

¹⁴ Napjaink egyik legnagyobb szabású naplókiadási vállalkozása kétségtelenül a szegedi irodalomtörténetés műhelyhez fűződik. Először az 1848–49-es részek jelentek meg: Gyulay Lajos: Napló I–II. 1848–1849. (S. a. r. V. András János – Csetri Elek – Miskolczi Ambrus) Bp., 2003. Ezt követi a jelenleg is folyó szegedi sorozat, amelynek hálózati kritikái kiadása (<http://www.gyulaynaplok.hu>) az eredetit és az átiratot is hozzáférhetővé teszi. Ehhez fogható internetes vállalkozásról csak Lowetinszky János naplójának Balogh János Máttyás általi közreadása esetében tudunk (<http://magyarsvejk.blog.hu/>).

¹⁵ Lejeune: Az önéletírói paktum; Az önéletrajzírói paktum 25 év múltán. In: Uő 2003. 17–47; 245–261.

¹⁶ „...lehet, hogy az első, kire ezen feljegyzések átszállanak túró takaróul használandja fel azokat, az is lehet, hogy az utódok, írójuk emléke iránti kegyeletből tiszteletben tartandják, és az abban foglalt és leírt régi viszonyokról leendő tudomás szerzés céljából elolvasásra méltatják; és miért ne történhetne, hogy az az elolvasó a zsarnoki kormány befolyása alatt nyert iskoláztatása következtében már egy hazafitalan jellemű, félrevezetett gondolkodású hűtlen fia lesz a hazának, a ki ezen jegyzetek olvasása folytán nem az azokban telyeséggel felnem található logikai okoskodásokból, hanem az események, egyszerű, de igaz előadásából meggyőződést szerezend magának arról, hogy a haza és szabadság szeretet nemcsak legnemesebb érzeménye a honfiaknak, de egyszerűmind szent és elmulasztathatlan kötelessége is, melyel mind az anya földnek, mely őt szülte és fenntartja, mind honszerető ősei emlékének áldozni köteles; de ebeli meggyőződéséből merített eszmékhez alkalmazkodván lehet, hogy a körülmények kedvezőbb állásában azokat hamvaiból felélesztheti és

vagyok én”,¹⁷ ami természetszerűen foglalja magában a kérdést: hogyan lettem önmagam? A paktumot kínáló bevezető után, még mielőtt évről évre krónikaszerűen tárgyalná az eseményeket, a szerző szükségesnek látja, hogy Naplójegyzetei I. füzetében, kiragadva az időfolyamból, bemutassa saját családját mint identitásának egyik legfőbb hordozóját. Hogy mi mindent jelent a genealógia egy nemes nemzetség számára, azt aligha kell részleteznünk.¹⁸ A szerző egyes szám első személyben így mutatkozik be: „...első feladatomnak tekintem családi származásomról, elődeimről beszerzett adatokat írásban foglalni, jelesül: Én Krasznay Péter születtem Ökörítőn, Szathmár megyében 1830-ik évi September hó 15-én délután 4 óraker. Keresztelttettem ugyan azon hó 19-én a fejeérgyarmati Róm. Cath. Egyházban, kereszt szüleim voltak Jékey Ferenc és neje Szerdahelyi Erzsébeth. Atyám volt Krasznay Ferencz, anyám Marusi Olasz Erzsébet. Atyám szülei korán elhalván Debreczen város korabeli főbírája Meszena János gondnoksága alatt növekedet, ifjabb fivére Jósseffel együtt; 1803-ik évben iskoláit bevégezvén, 1804-ben, nálam levő ügyvédi oklevele bizonyítása szerint kitűnő calculus mellett, ügyvédségre felesküdt, mint kezdő ügyvéd Szathmár megye Ökörítő községben telepedvén le, az ott szülei által elzalogosított birtokokat jó részben vissza szerezgette, 1809-ben Szathmár m. tiszti ügyészévé választatván, mint ilyen több évekig szolgált, ezen idő alatt megnősült, 1813. évi Május hó 27-én Kaplonyban esküdvén meg Marusi Olasz Erzsébettel, ki mint telyesen árva, nagynénjénél Bagossy Jóssefné Olasz Juliannánál nevedett, kinek attya M. Olasz Jóssef, anyja Pigay Erzsébeth volt és Abauj m. Miglécz községben született, anyja után ott lévén honos. Ezen házasságból születtek számos gyermekek, u. m.: 1-ső Pál Károly, szül. 1814. Ápril. 5-én, meghalt 1814. Decz. Hó 30-án. 2-ik Juliánna Zsuzsánna, szül. 1816. Martius 15-én, meghalt 1834. Aug. 18-án, 18 éves korában. Atyám azt jegyezte fel rólla, hogy oly szelíd jó magavisetű volt, hogy szüleit sohasem szomorította meg, csak véletlen halálával. 3-ik Mihály Pál, szül. 1817. September 23-án, meghalt Január 4-én, 1819-ben. 4. Katalin, szül. 1819. Junius 24-én, nagy kort ért, utódjai vannak. 5-ik Gábor Imre, szül. 1821. Martius 14-én, nagykort ért, mint nyíregyházi polgármester halt meg 1890. Sept. 30-án, utódjai nem maradtak. 6-ik Ádám János, szül. 1823-ban, december 27-én, nagy kort ért, utódjai vannak. 7. Mária Jóssefa, szül. 1826. Aprilis hó 9-én, nagy kort ért, utódjai vannak. 8-ik Therezia, szül. 1828. Martius 21-én, meghalt 1844-ben, Aprilis 10-én Kemeccsén, 16. éves korában. 9. Ferencz Péter Pál, szül. 1830. Sept. 15-én, nagykort ért, utódjai vannak. 10-ik Valleria Erzsébeth, szül. 1833. October 21., meghalt 1833. Dez. 14-

ujabb virágzásba hozhatja, mely virágzást gyümölcsözés követvén, az a haza szabadsága és függetlensége szent elveinek megtestesülésévé válhat”. „Naplójegyzetei...”, 1998. 28.

¹⁷ Lejeune: Az önéletírói paktum. In: Uó 2003. 22.

¹⁸ A lehetséges motívumokat szépen összegzi a Bárczay család esetében Viczián Zsófia: „Nemzetségünk eredete” – egy nemesi genealógia a 19. századból. In: Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. (Szerk. Czoch Gábor, Fedinec Csilla) Bp., 2006. 141–163.

én. 11-ik Erzsébeth Juliánna, szül. 1834. Deczember 23-án, nagykort ért, utódjai vannak.”¹⁹

Miután a fenti családtörténeti adatsort egy olyan bekezdés előzi meg, amelyben a szerző rögzíti, hogy „ezen jegyzetek megírásához csakis 1858-ik évben kezdtem”, viszont bátyja, Gábor 1890-es halálát – nem betoldásként – említi, a szöveg keletkezésének időpontját illetően csak abban lehetünk bizonyosak, hogy olyan saját kezű másolattal van dolgunk, amely valamikor 1890 után keletkezett.²⁰ Ezt megerősíti, hogy tudjuk, Krasznay Péter nyugdíjba vonulása tájékán fogott hozzá újra korábbi naplójegyzeteinek szerkesztéséhez s naplószerű folytatásához.²¹

Létezik azonban Krasznay Péter tollából egy (a továbbiakban a „hetedik füzet” néven említett) visszaemlékezés is, amelyet szintén a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár őriz, mindmáig kiadatlan, s mint az alábbiakban látni fogjuk, pontosan datálható, vagy legalább is pontosabban, mint a kiadott későbbi másolat.

Ennek a lapokból összefűzött, tulajdonképpen két lapkötegnek az eleje hiányzik, de a folytatásból kiderül, hogy a szerző születési dátumától, az adott év szeptember 15-től a következő év szeptember 15-ig számított évszerinti kronológia mentén épül fel. Ezt a szerző saját „személyes idején” túl a korabeli gazdasági év szerinti időszámítás is alátámaszthatta. Az első évre vonatkozó feljegyzéseknek csak a vége maradt fenn, így a feljegyzések csonkán kezdődnek.²² Hogy mi volt előtte, azt csak találgathatjuk. Könnyen elképzelhető, hogy a

¹⁹ „Naplójegyzetei...”, 1998. 29. Az I. füzet eredetije magánkézben, másolat: Néprajzi Múzeum, EA 22 820. Az 1998-as kötet az I–II. füzet anyagát tette közzé. A II–VI. füzet eredetije a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

²⁰ A másolás tényét jelzi, hogy a sort elvéve 3. Mihály Pál fivére születési adataként először (2. Julianna nővére születési dátumát) 1816. márc. 15-ét írta, majd azt kihúzta, illetve átjavította 1817. Sept. 23-ára. NM EA 22 820. 7. A datált utólagos betoldások a keletkezés felső időhatárát jelölik ki. Lásd például 1835-nél „1908-ban megállapítottam, hogy a gyufa nem 1835-ben, hanem 36-ban lett feltalálva, s így én tévesen írtam azt 1835-re...” „Naplójegyzetei...”, 1998. 34.

²¹ A szövegrétegek keletkezésének bővebb magyarázatához: „Mielőtt ezen napló jegyzeteim tisztázását tovább folytatnám szükségesnek vélem megjegyezni, a mint az I-ső füzet 1-ső lapon kiírva volt, ezen jegyzetek leírásához még 1858-ban fogtam hozzá de terhes gazdálkodással rendkívül el lévén foglalva sokszor hetekig sem tudtam erre bármely csekély időt szakítani. Azon időben t. i. könnyebb megélhetés céljából a saját birtokocskámon kívül bérelt birtokokban is gazdálkodtam. Később 1861-ben, majd 1867-ben a bekövetkezett alkotmányos időben hivatalba lépve az egész abban maradt és csakis nyugalomba lépésem után kezdetem meg újból jegyzeteket folytatni, még pedig oly módon, hogy az Arany lakodalmunktól kezdve a napi eseményeket egy külön füzetben, lehető leg terjedelmesebben írjam meg, míg az elmaradt évekről csakis emlékezet útján jegyzem be a körömben előfordult és a nemzet, az ország ügyeit is érdeklő nevezetesebb eseményeket, s így adom magyarázatát annak, hogy az ezen füzet 47-ik lapján leírtakat már e folyó 1905-ik évben jegyeztem fel.” „Naplójegyzetei...”, 1998. 161. Az eredetileg a II. füzet 47. oldalán található feljegyzések 1851 végére vonatkoznak. 1901-ben kérte negyven évi szolgálat után főszolgabírói állásából való nyugdíjaztatását. Krasznay Péter naplójegyzetei 1860–1916. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 38. (Szerk. Kujbuné Mecsei Éva, Takács Péter) Nyíregyháza, 2010. 150.

²² SZSZBML XIII. 9. 1. d. A levéltári őrzési egység címe: Krasznay Péter Naplójegyzet vázlat, 1831–1844 (a továbbiakban: Naplójegyzet vázlat). A feljegyzések a szerző 14-ik évével (1843. szept. 15–1844. szept. 15) érnek véget.

tisztázott naplóba került *praeambulum* valamelyik ösfogalmazványa állt a szöveg élén, s mivel itt semmiféle „önéletírói paktumnak” nincs nyoma, az is elképzelhető, hogy ez a feljegyzés az, amelyet eredetileg 1858-ban kezdett a szerző vezetni. A második év a „nagy Chorela” leírásával indul, hogy aztán 1832 augusztusában született és pár hét múlva elhunyt Valéria testvére kapcsán felsorolja testvéreit: „helyén látom elszámolni élő és megholt testvéreim neveit azoknak születési éveivel, s haláluk idejével edjűtt. A holtakról úgysem igen lévén többé emlékezet ezen iratkában”.²³ A jegyzéseket láthatóan valóban emlékezetből tette. Nem álltak rendelkezésére pontos anyakönyvi adatok, az évszámok sem mindig helytállóak, s általában nem szerepel a szövegben hónap és nap sem. Említ másodikként olyan testvért (Albertet, 1816-ból, aki 5 napos korában halt meg), aki nem fordul elő a már idézett, anyakönyvi forrásokon alapuló publikált felsorolásban. Hiányzik viszont ebből a fogalmazványból az ott harmadikként említett Mihály Pál. A testvérek felsorolt gyermekeinek életkorából ugyanakkor következtethetünk a feljegyzések keltére. A tizenegyedikként lajstromozott Erzsébetnek „két fia van u. m. Sándor 10. Endre 8 évesek”.²⁴ Miután a végleges Naplójegyzetek később idézendő részéből is tudjuk, hogy Sándor 1855-ben született, joggal vélhetjük, hogy ezeket a sorokat 1865-ben vetette papírra.²⁵

A filológiai kétségtelenül fontos datáláson túl azonban ennek a fogalmazványnak családtörténeti része más testvérekről olyan mozzanatokat is tartalmaz, amelyek nem szerepelnek a későbbi jegyzetekben. Szép és személyes képet kapunk a fiatalon elhunyt, már ismert nővéréről, amelyben a memoriter műfajok jellemző példaként finoman ötvöződik egymásba a családi szájhagyomány és személyes emlékezet: „Julianna szül. 1817. Meghalt 1834-ik évben legvirágzóbb korában, szüleimnek végtelen fájdalmat okozván halálával, akik ők késő öregségükben is, mint mind szelídsége, mind kelemes, és okos maga alkalmazása, mind kitűnő szépsége miatt kiválólag szeretett leányukat igen nagy érdeklőséggel emlegették, testvéri szeretete némely vélem közlött nyilatkozataira homályosan én is emlékezem, sőt emlékezem arra is, hogy igen fehér arcza volt, de csak igen elmosódottak felőlle még létező emlékezetem képzeményei, halála és temetése idejéről is bírok nemi kevés emlékezettel.”²⁶

A végső tisztázat hiányai részben abból származhatnak, hogy a másolás során a szerző, más időhorizontról tekintve, már nem tartotta olyan fontosnak a korábban lejegyzett részleteket. Részben azonban onnan is erednek, hogy a

²³ Uo. f. 2.

²⁴ Uo. f. 4r.

²⁵ Krasznay, 2010. 224. Az 10. évnél (1839–40) napra pontosan megadja, hogy „midőn e sorokat írom 1865-ik évi July hó 13-ka van”. Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 22. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

²⁶ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 2. SZSZBML XIII. 9. 1. d. A tisztázatban az 1834. évnél már atyja „Nagy József Diáriumába” írt feljegyzését idézi: „1834. Augustus hó 10-én hirtelen halállal choleralis rothasztó hidegben halt meg kedves jól nevelt Julcsa leányom 18 esztendőös majd öt hónapos korában, nagy bánatot okozott halála, legszebb korában, szép magass növésű, szelíd és jó erkölcsű volt, valóban az ő magaviselete magzataim között tündöklő tükör gyanánt szolgált; nyugodjanak békében porai az ököritői temetőben, ki szüleit soha meg nem szomorította, csak véletlen halálával.” „Naplójegyzetei...”, 1998. 32–33.

naplójegyzetek bizonyos oldalait még a levéltárba kerülés előtt valószínűleg a család tagjai kivágták a beadott példányból. Így például csonkán maradt a III. füzetben Krasznay Péter bátyjáról, a kétségtelenül legnagyobb karriert befutott Krasznay Gáborról, Nyíregyháza polgármesteréről 1890-es halála alkalmából készült pályakép.²⁷ Igaz, egészen más látószögből, ám a korábbi fogalmazvány bő áttekintést adott a család széniorjáról: „Gábor szül. 1821-be. Iskoláit részint Debrecenben, részint Kassán végezvén 1840-ben. Két év múlva 1842-ben az ügyvédi vizsgát letévén kitűnő Calculust nyert, azon időtől 1848 sept. 1-ig mint megyei tiszti ügyész működött, a nevezett napon azonban a 48-ik honvéd zász[...] Nagykállóban alakulóán ő felajánlotta magát a szabadság védelmére, és a nevezett zászlóaljba mint főhadnagy és százados a 48-ik szabadságharc majd minden nagyobbserű csatáiban részt vett, jó sorsa őt megmenté minden nagyobb veszélytől, egyedül a 11-iki Júli 849 Ácsnál vívott nagymérvő ütközetben kapott mindkét vállán kartácsgolyó súrolást, mely őt pár hétre harcképtelenné tette. 1849 oct. hó elején épen s egészségesen jött haza Komáromból, a vár feladása után, s mint komáromi honvédtiszt további üldözéstől ment lévén mint magán ügyvéd kezdett működni és mint ilyen működik mai nap is igen jó sikerrel. 1861-ben a megye bizottmánya által egyhangúlag kikiáltatott megyei ügyésznek és azt folytonos betegeskedése dacára dicséretre méltó szorgalommal vitte az alkotmány (kurta 48) végéig. Az alkotmányt beszüntető kormány biztos kinevezte őt híre s tudtán kívül ugyanazon állomásra, mit a Pesti Napló hasábjain közzé tett meglehetősen éles nyilatkozatával utasított vissza, miért a kormány biztos által kérdőre vonatván az előtt is cathgorice kijelentette, hogy az osztrák kormányt szolgálni politikai elveivel telyességgel öszve nem fér, mire a biztos elég helyesen azt felelte, hogy ő ismeri, és tisztelni tudja őt ellenkező gondolkozása mellett is, és éppen azért szerencsésnek tartaná magát, ha őt ezen állomásra megnyerhette volna, de éppen ezen ismértsége meggyőzi őt arról, hogy hasztalanul kísértené őt meg ezen állomás elfogadására anyagi ígéretekkel reá bírni, és azért azt nem teszi, hanem mások ügyetlen tanácsára tett kinevezési hibáját elismervén azt egyszerűen visszavonja, ujjólag szerencsétlennek nyilatkozatoán ki magát a miatt, hogy egy illy elvi határozottsággal bíró, s közbecsületben illő egyént kormányának meg nem nyerhetett. Ezen időtől fogva ügyvédkedik előbbi módon, Nyíregyházán, saját még 1857-ben vásárolt csinos városi lakában lakóán, hol mind testvérei, s rokonai, mind elvbarátjai minden kedvező alkalommal felkeresni szokták.

Krasznay Gábor még most is nőtlen, s erőssen állítja, hogy házasodni nem is fog soha, hazafiúsága éppen úgy, mint becsületessége hajthatatlan, néhai jó atyánk jelleméből csak a vallásosságban túlbuzgóság, és az ő magyar nemesi büszkeség hiányzik nálla, míg atyám barátjai választásában a becsületesség mellett azoknak rangjára is tekintettel volt, addig testvérem állásán aluliakkal is kész megosztani baráti jó indulatait. Ő bár vallásában nem túl buzgó, de azért annak a menyire a kor igényei engedig elég jó tisztelője, ügyködéseinek nagyobb részét nem annyira ad panem et circenses, mint barátjai iránti jó indulatának hozza áldozatul, ezen kívül mindenki iránt nyájas, leereszkedő lévén őt közkedvességű

²⁷ SZSZBML XIII. 9. 1. d. III. füzet. A kéziratból a 66–67. oldalak hiányoznak. A hiány lehetséges magyarázatára lásd Takács – Kujbusné, Krasznay, 2010. 37–38.

embernek lehet nevezni, irodalmat, művészetet, s minden hazafias jellemű intézetet, s intézményt pártolni, s előmozdítani tehetsége szerint igyekszik, állásához képest igen tisztességesen szeret élni, s különösen háza s annak belső csinos berendezésére nagy figyelmet fordít, nemcsak a legkitűnőbb vendég szeretettel fogadja látogatóit, s barátait, hanem a jelen szomorú üdőkben gyakran megtörténvén az, hogy a jelen pénztelen világban az adás vevés ezen szokatlan pangásában a legjobb módú föld birtokosok is adóssarcolás, vagy más nemű okok miatt pénzszükségben szenvednek, azonban a legnagyobb készséggel saját kárával is segíteni baráti kötelmeihez tartozónak véli, ügyvédi szobáját leginkább jó emberei, zsidók igen ritkán nyitják be, mely körülmények miatt ő sok mai kortársai példájára meg nem gazdagodott ügyvédségéből, sőt abból bajosan is fogja azt tehetni. Testvéreit annyira szereti, hogy a szüleink halála után tett osztály alkalmával előre kinyilatkoztatta, miszerint ő a hat egyelő részre osztott vagyomból azzal 1/6. [résszel] elégszik meg, amelyik senkinek sem kell, s mi többiek a fentmaradandó öt rész felett húzzunk nyilat, mi azonban jó testvérünk példa adását követve a fentmaradt öt részen nyílászár nélkül megosztottunk; hogy azonban irántam némi megkülönböztetést előszeretettel tanúsít, az azon körülményből magyarázható, mert bennünket nem csak a testvéri szeretet, hanem egyszersmind bajtársi viszony is csatol egymáshoz, a mennyiben 1848-ban a 48-ik zászlóalj zászlója alatt együtt állottuk ki a háború veszélyeit, s nyomorait, együtt élveztük a győzelmek örömeit, és együtt szenvedtük és siratjuk máig a haza szabadságának elvesztését.”²⁸

Természetesen nemcsak a magához közelinek érzett báty jellemét és a dicsőségtábla megörökítését érezte a szerző feladatának. Ádám bátyjáról szintén hiteles portrét rajzolt: „Ádám szül. 1823-ban ő iskoláit csak a 7-ik osztá[ly]ig (logica) végezte a tanulásban is hanyag lévén még azon felyül holmi tanulói kicsapongásokba is többször belekeveredett, miért is Consilium abeundit kapott 1840-ben. Ezen időtől őt Atyám nem látta érdemesnek az előtte nem igen kedves szép tudományokkal kínoztatni, sőt nehéz hallási organicus hibája miatt arra alkalmasnak sem ítélvén, hontartotta gazdasága vitelére, mire sokkal több hajlamot is mutatott, és mint ilyen folyvást hon maradt. A 48-ki szabadság harc folyama alatt is ő maradt hon özvegy Anyánkkal, azonban a jó magyar vér nem engedé őt folyvást hon maradni, mihely 48-ban őszi gazdasági munkálkodását naggyából bevégezhetette elment az akkor alakult Szabolcsi önkéntes nemzetőr csapattal, s jelen volt Marmarosban az Urban oláhjai elleni csatában Borsánál, később Sztrimbujnál [?], hol az egész sereg megszaladován könnyebbség kedvéért jónak látta azon ujj kámzsás szűrjét eldobni, melyet azonban egy szinte a csapathoz tartozó turai zsidó legény felvett, és elhozott, testvérem azonban nehogy kitudassék, hogy övé volt szégyenlettel vissza követelni tőlle, s e körülmény miatt a szűr a zsidó fiúé maradt, mellyért sokat viczeltük a forradalom utáni időkben testvérünket, ezen vesztet csata után haza jött eltelve lévén azon eszmével, hogy a nagy részben gyermekes apákból álló nemzeti őrség nem csatába való, s így ő nem is ment el többé. 1853-ban megnősült Szatmár megyéből Csenger Újfaluból Uray Ambrus leányát Johanát vevén el, vagyoni osztályrésze Kemeccsén jutván ugyan itt lakott az azzal együtt neki jutott Olasz Mihály féle házban

²⁸ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 2–3. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

egész 1864-ik év elejéig, akkor azonban itteni birtokát eladta számításból, hogy annak árából Szathmár megyében, hol neje birtoka is fekszik többet vásároland, még edig birtokot nem vehetvén, Károlyban lakik folyó 1864 év Május havától kezdve. Öt gyermekei vannak u. m. Ferenz, Isabella, Etelka, Gábor, és Zsiga, Miklós, ki Gábor előtt volt meghalt.”²⁹

A családi tabló leírása mellett ebben a fogalmazványban Ferenc császár 1835-ös halála (a szerző 5. életéve) kapcsán igyekszik társadalmi körképet rajzolni saját osztályáról és nemzedékéről, amellyel mélyebben megalapozhatja csoportidentitását: „Azonban a magyar nemesség e’ minden nemzetek nemessei közt legszebb szabadalmakkal, legszembőlőbb előjogokkal bíró aristochratia értelmesebb része megértvén a kor, a 19-ik század emberiebb eszméit, elvül tüzte ki azt, hogy őseinek a honért tett temérdek vér és vagyon áldozataival kiérdemelt, és törvényes joggal bírt előjogairól önként lemondják, azokat természetükkel mérten vagy végképpen megszüntetvén, vagy a két haza minden népei és nemzeteire egyformán kiterjesztvén azok áldásait, s jótékonyágát.

A magyar nemesség ezen humanus gondolkozású értelmes része, a szép, és életrevaló eszme megtestesüléséért buzogván, annak létrehozhatása tekintetéből rendezni kezdé magát, és a hon majd minden megyéjében rövid idő alatt rendezett ellenzéki pártok kezdék el a harcot a vívós szellemi terén az értelmetlenebb nagy tömeg, és a kormány fizetett egyénéiből alakult kormány, vagy maradó párt ellen, mely szellemi küzdelem eredménye az lett, hogy a sokkal kevesebb anyagi erővel rendelkező ellenzék legtöbbszörre diadalt aratott a nagyobb számú maradók pártja fölött, a természetétől fogva szabadság kedvelő magyar ifjúság hallani se akart a kormány párt leigázási törekvéseiről, azokat elöböl, természetadta józan értelmükből származó szabad gondolkodásuk egész erejéből gyűlölte, s így az előbb csekély számú ellenzék az évenként serdülő ifjúság által számban is folytonosan gyarapodott.”³⁰

A család genealógiájának összeállítása egyébként öreg korában is foglalkoztatta. Ebben nagy segítségére volt, hogy unokaöccse, bátyjának, Ádámnak kisújszállási közjegyző fia, Gábor nagy szorgalommal gyűjtötte a családfára vonatkozó adatokat. A végső tisztázatban, a IV. füzetben két alkalommal is (először 1905-ben, majd 1906-ban) visszatér a család leszármazása kérdésére, s mindkét alkalommal kiemeli ifjú rokona buzgólkodását.³¹ Eközben a családfa ágai mélyebbre és szélesebbre gyökereződnek: az előző genealógiai áttekintés egészen 1555-ig nyúlik vissza, kitér az oldalági leszármazottakra is, s ezúttal nemcsak felsorolja, de egyéni sorsukkal együtt bemutatja az utódok pályáját is. Ekkor már a név továbbvitelén túl az életívük révén kikövetkeztethető jövő is számít. Saját unokáinál így: „Tehát mai napon, június 29/1905 15 élő unokám van. Éljenek! Szaporodásukhoz kilátás még van!”³²

²⁹ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 4. SZSZBML XIII. 9. 1. d.

³⁰ Krasznay, Naplójegyzet vázlat. f. 7r–8. SZSZBML XIII. 9. 1. d. Ez a gondolatmenet a tisztázott végső változatban már nem kerül elő.

³¹ Krasznay, 2010. 221; 248.

³² Krasznay, 2010. 224.

1906-ben újra visszatér a részletes családfához. Ezúttal, mintegy saját naplója önreflexiójaként s fejtegetései lezárásaként, azt is számításba veszi, hogy saját feljegyzéseiben szüleitől és testvéreitől hányadik füzetben s melyik oldalon írt a naplójegyzetekben. Még részletesebb alakot ölt a rokonsági fok megjelölése és az utódokban várható jövő reménysége.³³ Ebben a harmadik verzióban már bátyja Krasznay Gábor élettörténete is tovább szövődik: „született 1821-ben Ökörítőn. 56 éves korában nősült, s így gyermekei nem maradtak. Nője özvegy. Veszely Józsefné Nagy Gizella szintén gyermektelen volt. Életviszonyairól e naplójegyzetet III-ik füzetének 65-ik lapján megfelelő feljegyzés foglaltatik.”³⁴

Nem kell elismételniünk végig a családfát, hogy lássuk az ifjúkori és öregkori családi identitás hangsúlyainak változását. A családi genealógia múltbéli és jövőbeli megnyújtása mintegy kompenzálta azt a fájó élményt, amelyet – nem messze a családfától – az 1905-ös választások kapcsán a nemesség sorsát illetően fogalmazott meg.³⁵ Nincs már időszerűsége a reformkori generáció apoteózisának. Egyúttal azt is beláthatjuk: miért érdemes minden fogalmazvány részleteit összevetni, különösen olyan ritka alkalmakkor, amikor az előzmény fennmaradása révén lehetőség nyílik erre.³⁶ Ezeket keresztül ragadhatók meg az önmagasság színváltozatai.

Te meg Én: ember és némbor

Ha Krasznay Péter a nemesi család fiainak mi tudatát jelenítette meg Naplójegyzeteivel, akkor Slachta Etelka (1821–1876) kétségtelenül egyfajta 19. századi női látószöveget képvisel. Nem mintha ezekből az írásokból nem lehetne finom szociális tablót rajzolni, de kimondott genealógiára kétségtelenül nem bukkanunk. Már Csatskai Endre, aki az unokától annak idején levéltárba juttatta

³³ Illusztrációként egyetlen idézet: „Krasznay Ferenc, néhai jó atyánk, aki született Eörben 1780-ik évben, neje [85.] Marusi Olasz Erzsébet, kiknek életviszonyai e naplójegyzetek I-ső füzetének 78-ik lapján elég terjedelmesen tárgyalhatnak.” Krasznay, 2010. 249. Valójában az eredeti szöveg nehezen kiselabizálható javítással a kézirat I. füzetének 7–8. oldalaira utal, s ott tényleg a szülőkről esik szó. SZSZBML XIII. 9. 1. d. IV. füzet. 86.

³⁴ Mint már említettük, a Krasznay Gáborra vonatkozó rész két oldala hiányzik a végső változatból. Látható, hogy bátyja idős korában végül elvette megözvegyült szeretőjét, de ebből a házasságban már nem volt kilátás gyermekre. Krasznay Péter nem szívlelte bátyja feleségét. Lásd Krasznay, 2010. 84; 155.

³⁵ „Csak úgy összehúzódva zsuporgunk még itt néhányan a régi, nemesi családok tagjai közül a magunk szerény, egy-egy párszáz holdnyi birtokainkkal, mintha idegenek volnánk ebben az ősi fészünkben, előérezve azt a szomorú jövőt, hogy utódjaink még azt sem fogják megtarthatni, ami keveset nekünk megmenteni sikerült. Hová fog ez vezetni, az Isten a megmondhatója.” Krasznay, 2010. 213.

³⁶ A Krasznay Naplójegyzetek kiadásai szövegkiadási módszertani kérdéseket is felvetnek. Az I–II. füzet kiadói annak idején a minél szöveghevebb kiadás mellett döntöttek. „A helyesírás tehát számos ponton tükrözi a visszaemlékezés szerzőjének műveltségét (a latinos jellegzetességek, a helyi tájszólást tükröző hosszú ó-k és és az i-zés). Mindez indokolja, hogy minél többet megőrizzünk a helyesírásból.” „Naplójegyzetei...”, 1998. 21–22. A III–VI. füzetek publikálásakor viszont a mai olvasó számára barátságos átirat szempontja kerekedett felül. „Ha Krasznay betűhű írásmódját követtük volna, azzal egy nehezen olvasható és még nehezebben értelmezhető szöveget adnánk az olvasók kezébe. Olyan, amelyikben öt-hat nyelvésznél több nemigen lelhetné örömet.” Takács – Kujbusné, Krasznay, 2010. 38. Mindkét változat mellett hozhatók fel érvek. Csak felvetjük az egodokumentumok szempontjából aligha mellőzhető vitakérdést: vajon melyik örzi és mutatja meg inkább a szöveg szerzőjének énjét?

az iratokat, tervezte a szöveg publikálását, s a soproni naplóból készült is egy kivonatos bő kiadás.³⁷ Aztán előbb a balatonfüredi napló, majd nemrégiben a naplók egésze (sőt a levelezés egy része is) napvilágot látott.³⁸ Módszertani tanulságokat keresve most egy olyan mozzanatra koncentrálunk, amelyről mind a naplóban, mind a levelezőkönyvben szó esik.³⁹ Ez pedig a későbbi férjjel való megismerkedés, a találkozásuk és a búcsú egy balatonfüredi nyaralás alkalmával 1841-ben. A Másik tükrében, épp az írás által bomlik ki előttünk Etelka női mivoltának képződése.⁴⁰ Ahogy a Vörösmarty Mihály által divatba hozott régies, akkor még mellézköngye nélküli kifejezés az ember párjaként szépen megfogalmazta: a néember.

Amikor Slachta Etelka 1841 nyarán akkor már súlyosan beteg anyjával Balatonfüredre utazik, elsősorban az Anna-bálra mennek, valójában azonban az udvarlók között válogatnak. Az anyának is megvannak a maga szempontjai, s egyre inkább úgy tűnik, Etelkának is a sajátjai. Mi több, a naplóírás részben azt a célt szolgálja, hogy kialakítsa a maga válogatási stratégiáját. Erről unokatestvérének írt levelében kertelés nélkül számol be: *„Tudja Isten, volt elég szép leány itt, de egyiknek sem annyi udvarlója, mint nekem.”* Ezután a lovagok névszerinti felsorolása következik (azoké is, akik nem álltak be a sorba!). *„Ezen 14 udvarló között volt két komoly kérő is – de ez egészen közöttünk marad. Ha már el nem fogadom kezüket, nem is akarok kínálatukkal kérkedni. Az egyik szép, mint Adónisz, jó, finom manírú, felséges neveléssel, igen noble, elegánte külsővel. Atyja csak gabonakereskedő volt, de roppant gazdag. Négy lóval volt itt, s képzeld, én mégsem mondtam: igen! Én az ifjú első, valódi szerelme vagyok. Komáromi. Egy pillanatig gondolkodtam, de még igenis kevésbé ismerem e szellemdűs, szép ifjút. A másik pesti, nem annyira szép, mint kellemes, észteji, vidor kedvű, szellemdűs s oly rettentően szerelmes,*

³⁷ Zadjeji Slachta Etelka soproni naplója 1838–1842. (S. a. r. Csatkai Endre) Sopron, 1943. Eredetileg a Soproni Szemle 1943. 4. számának függelékeként (19–212.) a Soproni Városszépítő Egyesület kiadásában jelent meg.

³⁸ Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta [sic!] Etelka naplója) Soproni Szemle, 2002. 2. 126–146; Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész) uo. 2002. 3. 256–277; Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatságok zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész) uo. 2002. 4. 333–347. A füredi napló külön kötetben is megjelent: *„Füreden az idén először nekem hozatik szerenád...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója, 1841.* Szerk., a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Katona Csaba. Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 37. Balatonfüred, 2008. A közlés szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a Soproni Szemle még az eredeti nyelvi formát adta vissza, míg az utóbbi kiadvány (s az ötkötetes alább idézett szöveg) már egy mai nyelvre konvertált szövegátíratot publikált.

³⁹ „...kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrleány naplója, 1840 december – 1841 augusztus. III. k. (Bev. és közreadja: Katona Csaba) Győr, 2006. 170–181; Katona Csaba: „Azért én önmek sem igent, sem nemet nem mondtam.” Válogatás Slachta Etelka és Szekrényessy József leveleiből. V. k. Győr, 2008. 49–54; 77–88. Az eredeti naplót lásd: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) XIV. 27. Slachta Etelka naplói, 3. doboz. Katona Csaba jóvoltából először Slachta Etelka levelezőkönyvének fénymásolatát használhattam, amelyért ezúton mondok köszönetet, majd a levéltárban az eredeti iratokat is tanulmányoztam. SL, XIV. 27. Slachta Etelka naplói, 1. doboz.

⁴⁰ Etelka női identitása képződésének felvázolására az individualizáció jegyében tett kísérletet a napló első kötete alapján Gyáni Gábor: Női identitás egy reformkori napló tükrében. In: Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére (Szerk. Steinert Ágota) Bp., 2005. 33–40.

miképp megvallá, csak most látja, mi a valódi szerelem. Oly gazdag, hogy városban equipage-t tart. Ezt is érdemesnek tartom fontolóra venni. Szerelmes egyikbe sem vagyok; csak raisonból mennék hozzá. S hol csak ész, nem szív határoz, ott mindig lassan választunk.”⁴¹ Az udvarlók fontos funkciója az én-építés szempontjából, hogy nem mulasztják el Etelka jó tulajdonságait ecsetelni: az elsőként említett Csetke Mihály például a honleányi érzületre apellál: „Ugyan nem győzöm nagysádat eléggé csudálni! De csak mondja, hol tanult így magyarul beszélni? Ily tiszta dialektusban, ily ékes keresetlen szép nyelven – nincsen párja.”⁴²

A bárónő mama elsősorban egy harmadikat, gróf Hugonnay Gusztávot támogatná. Etelkának ő is tetszett, mégis 20 évestől meglepő módon racionálisan fogalmazza meg naplója számára ellenvetéseit: „Ő oly nyugodt, ment minden túlzástól, eszes, jószívű; mindenütt kisugárzik kedélyessége, nemes érzése. Jó hazafi mellette, és szép, nagyon szép ember. De mindez nem ámít engem el; még se mennék hozzá. Két nő után, kiégettnek kell lennie szívének, s nekem, éppen mivel hidegebb vagyok, annál forróbb szenvedélyű férjemnek kell lennem. Emellett két gyermeke van már. Mit vesződjem én oly gyermekekkel, kikben tán anyjuk minden hibája, minden üressége van? Nem én itt nem csinállok magamnak illúziót. Én nem boldogíttatnám, s nem boldogíthatnék. Én tetszem neki – majd elmúlik! Érdekes egy ember, de nem nekem való. Nemes érzésű – szép is, tán belé is lehetne szeretni még –, mégis csak azt mondanák: csak azért mentem hozzá, hogy grófnő legyek! Meg nem foghatnák tán, hogy valódi szimpátiára lett. Azért is minden gondolatot reá elűzők.”⁴³ Most láthatjuk, hogy egy fiatal nemes kisasszonynak mi minden számít a másikban, s ráadásul nemcsak az anyjára, de még sokkal inkább a közvéleményre is tekintettel kell lennie.

Szekrényessy József, aki a régebbi pesti ismerősségre is támaszkodhatott, udvarlásában az „írónt” igyekezett megszólítani. Etelkának ugyanis fordításai, sőt „novellája” jelent meg a Regélőben. „»Hisz ön novellát is írt! Bezzeg lelkes magyar kisasszony!« S egy galantia követé a másikat. Mondá, mindig hitte, nagyon vidor vagyok, azóta, hogy novellámat olvasá, meggyőződött felette. Casinó-bálról, akkori famosus fürtömről, Mátrayról satöbbi volt még szó. Végre hazamentünk s ő kísért. Zászlómhoz esküdött.”⁴⁴ Mind közül tán épp Szekrényessy túlzásait volt számára a legnehezebb távolságtartással kezelni: „Sokat, igen sokat mondott ez. Miért nem maradtam Pesten? Egész reformot hoztam volna be! Énnékem hódolván az ifjúság, a többi lányok is iparkodtak volna engem tökélyben elérni! »Persze!« – mondám mosolyogva. »De, sőt, igen!« s most jöttek a hasonlítgatások. »Egyáltalán!« – mondá. »Minden tekintetben nincs Pesten csak egy lány sem, azaz a société-hez, sem a haute volée, sem az alsóbb rendűekhez tartozó, mely Önnel mérközhetne!« De most én kezdém: »Önnek

⁴¹ Baumgarten Mária bárónőhöz, 1841. aug. 3. Katona, V. 2008. 41–43. Az első jelölt Csetke Mihály, a második Szekrényessy József, a későbbi férj.

⁴² „...kacérkodni fogok vele.” III. 2006. 135. (1841. júl. 20.) Csetkének azonban még az Anna-bál előtt el kell utaznia. A naplóban Etelka azt is megvallja, hogy Csetke mennyire mély benyomást tett rá: „Érzékiségem fel van ingerülve – jó, hogy távozik, különben bolondságot követhetnék el.” Uo. 136.

⁴³ Uo. 137. (1841. júl. 21.)

⁴⁴ Uo. 134. (1841. júl. 20.)

galantriája sértő minden többiekre...«⁴⁵ S ez a 'haute volée-hoz', a felsőbb arisztokrata körökhöz való viszony (hiszen anyja bárónő volt) végig szenzitív kérdésnek számít Etelka számára a füredi naplóban.

Aztán egy szép nap után nem jön álom a szemére, s kiderül, amit eddig is tudtunk, de mégis másképp, hogy bizony ő is „hasonlítgat”: „Péntek, 23-án. Már rég ágyamban fekvém tegnap – s nem jött álom a szemeimre. Hogyan is? Oly eseményteli nap vala a tegnapi nap! Mennyi hasonlítás, mennyi eszme, mennyi udvarló – mennyi forró, mély érzés ama Szekrényessyben – ez valódián szeret. Mennyi eszme jövöm felett! Válasszak-e? Előbb jól ki akarom azt választani, ki engem övének mondjon – ésszel, tapintattal; s csak azután magam átengedni azon érzésnek, mely őt boldogítja. Egy kis láng fellobban bennünk, egy meleg érzés elterjed bennünk, ha magunkat szeretve látjuk – magunkon állt, ezt azután hízelgett hiúság eredte örömmek elnevezni s kihűteni, vagy ésszel támogatni, annak határt nem szabni, magunkat egészen – ha az ész már jónak látja – ezen érzésnek átengedni, s azt aztán szerelemnek kanonizálni. Mi csak egyszer éltünkben szeretünk égőn, forrón, valódián – minden körülmény; minden kötöttség tekintete nélkül. Ha az érzés, melyet csak pillanat, nem meggyőződés szülhet, elhamvadt, oda keblünk legszentebb, legtisztább, legégiebb érzelmé. Mit ezentúl szerelemnek nevezünk, többé nem az! Szeretünk, igen, mint barátot; s tán felforr bennünk egy kis indulat, azt csak hiúság szüli – körülmények határoznak ilyenkor. Mások persze a könnyelműek, kik elhítetik magokkal, hogy szeretni neki szükség – s az egyik tárgynál nehézségekre bukkanván gyorsan más tárgyat választanak.” Aztán az eddigi szerelmek számbavétele révén megtaláljuk e koravén bölcsesség eredetét is: „Szerelem nem hasonlítgat, nem hágy időt másokat észrevenni – ezt tapasztalám, midőn még Gindlyt szerettem!! Azonban Augusszal semmi – úgy hiszem, két év óta már szokhattam volna ezen ideához. Tehát mást kell választani. De kit? Kit az ész leginkább javasol; kibem leginkább egyesül szív; ész, elvek hasonlatossága, nemes, finom s gyengéd érzés, műveltség, helyes tapintat, túlzástól mentség vagyon, s mindezek felett, forró szerelem hozzám. S ez legyen ezentúl is kitűzött céloom. Nemtelen volna tőlem, ábrándokon csüggve, csak magamnak élni. Isten mentsen meg exaltatio-tól! Fáj nekem még azon gondolat, férjhez menni, de hozzá kell szoknom. Tehát azt kívánom, hogy másik is azt szenvedjék, mint én magam? De jól vigyázza! Hogy valódi, mély érzést udvarlástól, múltó fantáziától megkülönböztethessek. Ezen s ily eszméletek soká nem hagyának elaludni.”⁴⁶

Aztán hamarosan előbukkan minden „hasonlítgatás” alfája és ómegája: „Szekrényessy gyengéd, finom ember, de mégsem oly magas fokon még, mint édesatyám! Ma, midőn Inkeyék távoztak, fájdalmas észrevételeket tőn ezek durvasága felett; s milly különbség van mégis e falusi s a pesti urak között. Ez tetszett nékem. Szekrényessynél mindent a műveltség tőn, de látni, hogy tán szülei házánál nem honolt finom tőn, az még nem tökélyes sajátja, mivel nem született vele.”⁴⁷

⁴⁵ Uo. 139. (1841. júl. 21.)

⁴⁶ Uo. 148–150. (1841. júl. 23.)

⁴⁷ Uo. 155. (1841. júl. 23.)

A várva várt Anna-bál után még mindig nem jutott dűlőre a dolog. Pedig Szekrényessy mindent bevetett, s Etelka is pontosan értette, hogy mire megy ki a játék: „»Lelke bája mellett Ön személye is bájoló!« Úgy hiszem, Szekrényessy nem hiába említé, szeretne velem egyedül beszélni; nyilván körülményeiről akar velem szólni, mutatni, hogy nem owoenturir, s financeről szólni, hogy mutassa, képes egy nőt eltartani. Azonban azt persze mások előtt nemigen kívánja tenni; de én még ennyire nem akarom vinni a dolgot, mert úgy hiszem, anyám soha sem egyezne meg, nem csak, mert kálvinista, hanem mivel csak ügyvéd. Magam is csak hízelgett hiúság szülte kedvet s valódi barátságot érzek iránta; megcsalnám őt, meg önmagam, ha többet mondanék.”⁴⁸

Szekrényessy mindent megpróbált, még Etelka szobalánya révén egy titkos találkát is kicsikart, de a remélt igent mégsem sikerült kimondatnia. Nem maradt más hátra, mint ébren tartani a reményt, s Etelkát arra kérni, hogy legalább édesanyja állapotáról írjon tájékoztatást. S megszületik a normákat átlépő, egyelőre bizonytalankodó elhatározás, még akkor is, ha ezzel elárulja saját tökéletlenségét: „Írni fogok neki! Igen, igen! Ő annyira esdekelt csak pár sorért! De ő nagyon átengedi magát szenvedélyeinek tán, örömeiben kérkedhetne vele barátjánál s így szájról szájra – de tán még sem tenné! S ha is! Hisz kis írói correspondencia – s leveleim bárkinnek olvashatja fel! S ki tudja, ha levelezés következtében kiismerjük egymás elveit, gondolkodásmódját – mit eddig idő rövidsége meg nem engede –, nem fog-e ő meg érdeket ébreszteni bennem? De elsőben férfiúnak írni?! Ej mit! Hisz esdeklett érte – s hisz nem írok neki szerelmi vallomást! Csak nézeteimet; csak vagy kigyógyítani akarom őt, vagy belészeretni. Mindenik cél jó; s elérésére ez az egyetlen eszköz. Tehát írni, s minden gondolatomat előtte kifejteni.”⁴⁹ Az írás, mint saját nézeteink tisztázásának eszköze. Bizonytalanságunk legyűrése. S önmagunk megmutatása. Persze rögtön ott rezdül egy újabb kételkedő mozzanat: „Postásípot csak nem hallottam; csodálom! Hisz Szekrényessy 10 órakor akart utazni?”⁵⁰ S mindezt tetézi, hogy Vojnits Terézzel még üzenetet is küld a férfi, hogy elutazás előtt még táncolt is egy sort a társaság összejövetelén. „Könnyűn mennék át e tárgyon – azonban midőn Tercsi távozott, kissé átjárá eszem. Szekrényessy könnyűkkel szemében búcsúzott tőlem, hívém, mindjárt elutazik, s íme, ő mulat, táncol, holott én honn egész szentimentálisan töröm eszem rajta, s egyre várom a posta síp hangzását – tehát azért nem hallottam! Nem valóban, ez könnyelmű volt tőle, s nemigen bízhatom hűségében. Kissé megsértett – s bár tán finomságból táncolt, hogy engem több beszélgetés tárgyául ne tűzzön ki, hát: kellett-e neki réunion-ba menni? Nem, nem, ne csaljам önmagam, ez mély érzést nem mutat. Csak fő neki levelemben nem mutatni, hogy megsértve érzem magam.”⁵¹

S ezzel máris mondandónk módszertani velejéhez érkezünk. Napló és levelezés határmezsgyéjéhez. A füredi naplónak ugyanis utolsó szakasza augusztus 3-ával ér véget (ezen a napon kelt Baumgartner Marie-hoz írott, fent

⁴⁸ Uo. 172. (1841. júl. 26.)

⁴⁹ Uo. 177. (1841. júl. 28.)

⁵⁰ Uo. 177. (1841. júl. 28.)

⁵¹ Uo. 178–179. (1841. júl. 30.)

idézett levele a férfiválasztékról), s augusztus 6-án zárta Szekrényessyhez írott, július 28-án kezdett sorait. A csekély időtartamú átfedés is érdekes megfigyelésekre ösztönözhet bennünket. Egyrészt arra, hogy a napló egyfajta laboratórium. Kiváló terep arra, hogy kimunkáljuk másoknak szánt gondolatainkat. Gyakorta előfordul ugyanis, hogy a naplóba jegyzett mondatok szinte szó szerint felbukkannak a levelekben is. De ez szinte természetes. Sokkal izgalmasabb, amikor más kerül a levelezésbe, mint a naplóba ugyanarról a témáról. S a fenti „utolsó tánc” ilyen mozzanat. *„Tercsi délelőtt itt volt búcsúzni, s mondá, miképp ön köszöntött s üzeni, hogy kellett táncolnia, mert különben igen feltűnt volna! Hogy ne venném rossz néven. Én az egészet tréfának tartom, de ha nem az volna, ugyan állítanám, hogy ön szörnyen gyermekes! Mi parancsolni valóm van önnek? Mit ígértem én önnek, hogy ön úrnőjévé tesz? Mi által érdemeltem, hogy ön utánam alkalmazza magát? Mily kötelezővények kötik önt hozzám? Igen, ha én e nyomorult szócskát: igen, csak azt mondtam volna önnek, akkor jogom volna mindent öntől kívánni – de most! Ugyan nevetséges kívánat volna tőlem: hogy nekem mindent feláldozzon, táncot s mindennemű mulatságot, nékem, kitől ön még eddig semmit sem nyert!”*⁵² Etelka tehát tudatosan nem mutatja sértettségét, már csak azért is, mert józanul belátja, hogy anélkül, hogy igent mondott volna, aligha várhat el bármit is a férfitől. A bizalmatlanság szelleme azonban mégis átüt ez első levélen, amikor más dolgokért „lehordja” Szekrényessyt. A férfi ezeket egyenesen „vádpointokként” kezeli, s ekként is védekezik ellenük. A legkomolytalanabb az elmaradt postakürt, amely szorosan összefügg az elutazással, s mint a naplóból láttuk, még a táncsal is. Pedig a magyarázat roppant egyszerű: Szekrényessy nem postakocsival, hanem gyorsparaszttal utazott, s azon nem volt postakürt.⁵³ Etelka már csak azért sem tudta teljesen leplezni sértettségét, mivel ebben a levélben tudatja Szekrényessyvel, hogy unokatestvére, Mari hogy járt: szétment a parti. A fiú lengyel anyja kívánságára hivatkozva visszalépett a házasságtól. Etelka nem hisz ebben az indoklásban. Benne több az elszántság, akár az anyjával szemben is: *„Lárifári. – Szilárd akarát, valódi szerelem mindent tehet! Én legalább úgy hiszem, nem ismernék akadályt, s pedig csak némbor vagyok!”*⁵⁴ A naplóban azonban ennél is tovább megy: *„Én Marinak tüstént válaszoltam, a lehetőségig vigasztalólag – valóban desperátus vagyok! Soha sem hittem volna, hogy Skolimowszkyban csalatkozam! Csak ilyenek a férfiak – s éppen most kelle alkalmat lennem minden hitemet férfihűségben veszíteni!”*⁵⁵ Az elmaradt postakürt ezért is került fel oly súllyal a véteklistára.

⁵² Katona, V. 2008. 52. (1841. júl. 29.) Olvasói szempontból megjegyezni kívánom, hogy a „Privát történelem” című ELTE-szeminárium diákjai sajátos gender-megoszlást mutattak a napló és levél fenti különbsége megítélésénél: a leányok jobbra megértőek voltak Etelkával kapcsolatban, a fiúk pedig inkább képmutatást gyanítottak a dolog mögött. A szemináriumi beszélgetések inspirálóan hatottak erre az írásra is. Köszönet érte.

⁵³ A „lehordás” Katona, V. 2008. 51. (1841. júl. 28.) A vádak elleni védekezés: Uo. 82–83. (1841. aug. 10.)

⁵⁴ Katona, V. 2008. 53.

⁵⁵ „...kacérkodni fogok vele.” III. 2006. 181. (1841. aug. 3.) Hogy a 14 udvarlóról szóló, Marihoz írott, általunk is idézett levél mennyire vizsgáltta a címzettet, azt nehéz elképzelni. Vö. Katona, V. 2008. 41–45. (1841. aug. 3.)

A kibontakozó levelezés műfaji sajátosságai is terítékre kerülnek: „Mily kellemes órákat tölthetnénk most együtt! Szóval könnyebben közölhetni gondolatinkat, véleményünket, mint írásban. Ön látja, levelem törött mondalomból áll, nincs itt semmi keresett írásmód semmi felett, kombinált frázisok – amint a gondolat felvillan agyamban, úgy írom azt le. Ígérje nekem, kedves barátom, hogy önnek levelei is ilyenek lesznek. Küldje el leveleit, amint azokat írja, soha se tartsa azokat vissza. Én önt ismerni akarom, és pedig hirtelen támadt gondolataiból; ha ön pedig kis hiúságból megváltoztatja az első gondolatot, nem vezet az valódi ismerethez s csak rossz következménye lehet.”⁵⁶ Meglehet, a feltáruló őszinteség jegyében Etelka azt is beleírja a levélbe, amit talán inkább a naplóba szánt volna: „Tegnap este Vojnits Tercsitől levélkét kaptam, ma válaszoltam. 1. Mennyire ösmered Szekrényessyt? 2. ist er ein Windbeutel [széltolól], oder nicht? 3. Van equipage-a vagy nem? 4. tehetős-e? s ohngefähr [!] mennyi rendes jövedelme? 5. Nagyon változékonys-e szerelmében? 6. Rengirozva [?] van-e? 7. Jó ember-e? 8. Solide ember ő? 9. Nemes ember ő?”⁵⁷

A levelezés során aztán szinte mindent megvitatnak, vagyoni helyzetet, nemesi pecsétet és prédikátumot, de végső soron a félreértések tisztázása, a kölcsönös megértés keresése felé vezet az út. Ebben fontos szerepet játszott Szekrényessy nőfelfogása. „Nálunk ezen szócskát, 'nő', igen kevesen látszanak ismerni és felfogni, holott egy jelleműs, okos nő lelke az egész háznak, a mondott szócskában, ki azt felfogni képes, oly sok fenséges rejtezik, hogy nélküle semmi sem tökéletes és csak kihágásokat hoz elő. Női büszkeségét oly nagyra becsülöm, hogy óhajtoa várom annak hovahamarabbi életbe léptetését, kivált, midőn meg vagyok győződve más oldalról, hogy mily kevesek vannak dámáink közt, kik önnel e részben, bár csak in theoria, azaz a papíron is, megmérkőzhetnének! Azonban mégis egy okos férjnek tanácsai, vezetései nem megvetendők, sőt ha társas életet nem külérdek, hanem őszinte szeretet hozzá létre, ott nem is lehet nyoma egyetlen egy kellemetlen pillanatnak is, mivel még külcsapást is mérsékli az ész, szív szerelem és viszonyos köztisztelet.”⁵⁸

Aztán augusztus 20-án meghal a mama. Etelka visszautazik Sopronba, de azt is elhatározza, hogy tavasszal Pestre költözik. December 10-én pedig kimondja a boldogító igent, s ettől fogva – bár csak titokban – jegyeseknek tekintik magukat. A levelezés azonban tovább folyik, még ha ennek csak Szekrényessy által írt darabjaiból tudtuk eddig, hogy Etelka 1841. december 11–17-én, december 18–30-án és december 31-étől január 12-ig írott levelei is eljutottak vőlegényéhez.⁵⁹ A Soproni Levéltár fondjában azonban ezeknek a leveleknek is ott rejtezkednek

⁵⁶ Katona, V. 2008. 52. (1841. aug. 1.)

⁵⁷ Uo. 54. (1841. aug. 5.) A szövegközlést az eredeti alapján néhány helyen kiegészítettük, illetve korigáltuk. Slachta Etelka fogalmazásaiból. SL XIV. 27. 1. doboz. Mivel az Etelka által elküldött levelek fogalmazványai maradtak fenn, nem lehetünk biztosak abban, hogy a Vojnits Teréznek írott kérdések valóban belekerültek a Szekrényessynek küldött levélbe. Miután a férjválasztás kilenc kérdőpontját a fogalmazványban egy kapcsos zárójel fogja össze és különíti el, nem kizárt, hogy ez a három sor csak a Teréznek írott levélben kapott helyet. Ne feledjük, ez éppen azon első napok egyike, amelyikről nem maradtak fenn naplóbejegyzések! Tény az is, hogy Szekrényessy, akinek viszont eredeti leveleit találjuk a hagyatékban, nem reagált erre a mozzanatra.

⁵⁸ Uo. 81. (1841. aug. 10.)

⁵⁹ Uo. 97; 119.

napról napra írt fogalmazványai.⁶⁰ Ha eddig a napló 1841. augusztus 3-i megszakadását az irodalom elsősorban az anya halálával magyarázta, akkor a fogalmazványok fényében ezt azzal egészíthetjük ki, hogy valójában a naplóírás a levelezés alakjában tovább folytatódott, de az őszinte feltárulkozás igénye szinte elmosta a két műfaj közötti határvonalakat.

„»Az ön által tenni szokott paralellelizálás nem külérdeken alapszik, hanem belső becsen« igen, de nem lehet ez éppen oly veszedelmes s káros arra, ki kítűzetik illy hasonlításoknak, mint amaz? Megvallom, én is szoktam hasonlítani. Atyám ideálom, s ehhez hasonlítok mindenkit, azaz nem éppen mindenkit, hanem azokat, kik nemüleg a hasonlítás ki állhatják. Azután hasonlítom az ifjú jellemét az enyimmel, mennyire illenek öszve, milly hasonszenv bizonyos elvek, bizonyos tárgyak, bizonyos események sat. iránt – uralkodik köztünk; mennyire harmonizálnak jellemeink, hangulataink; mennyire vonz egymáshoz rokonszenv, mennyire taszít egymástól ellenszenv. S illyes hasonlításokat, mellyek a legszükségesebbek az életben, mindig igen komoly számolás enmagammal követi, melly a hiúságot mind inkább kiküszöböli.”⁶¹

A házasságról mindkettejüknek megvannak a saját elvei, s ezek nem állnak élesen szemben, sőt, akár ki is egészíthetik egymást. Etelka „fő kincsei”: „bizalom, őszinteség, gyengéd érzés és elnézés”, József „alapkövei”: „jellem, tisztelet, szeretet és hívság”.⁶² A fő az, hogy legalább írásban megbeszélhetik a kettejük másfajta felfogásait: mindjárt Etelka vallomásakor felszínre bukkott az egyik különbség, bár csak utólag jutott idő és alkalom ennek tematizálására. József így reagált erre: „A tiszta érzés körül kifejtett elveiben egészen osztozom, csakhogy az érzések kimutatásánál gyakran félreérteni szokták a magukat kevésbé kimagyarázni tudók. Becses soraiban ezen kitétel: »Önnek áldozok mindent és önnek neje leszek.«, bár legbecsesebb és reám nézve legüdvösebb, de azon 'áldozok' szócskával nem tudok megbarátkozni. Nem mintha ön ellenében gyanúsítgatnék, de mivel legközelebbi önnel létemben ön nekem mondá: »Lássa, kedves Szekrényessy, én Önnek feláldozom szabadságomat.« Akkor is ezt furán hallottam, de becses vallomása oly későre esett, hogy az idő rövidsége, lelkemben fellobant érzelmek hullámvázai, örööm, habozásom, búcsúm vétele satöbbi, satöbbi nem engedének erről egy kicsit értekezni.” Most viszont személyes együttlétükből meríti a példát: „Ön kissé csalódásban van, ha azt hiszi és úgy van meggyőződve, hogy egy leány férjhez menetelekor szabadságát áldozza fel. Én megköszönöm minden leánynak képzelt szabadságát...”, majd arra utal, hogy a szigorú etikett miatt, garde de dame nélkül még a lakást sem volt illő Etelkának elhagynia. „Oh, képzelt szabadság! Holott ha egy okos leánynak okos férje akad, az illedelem határai között minő szabadon teljesíthetik az illő kívánság.” S szerinte az okos nő a férfi szabadságát sem korlátozza. Ám ennek kijelentése után

⁶⁰ Ismert, hogy milyen veszélyeket rejt magában, ha a levelezésben sokszor csak az egyik oldal írásait ismerjük, s azokból kell rekonstruálnunk a másik fél álláspontját. Lásd Horváth J. András, 2010. 13–14. Szerencsére, Slachta Etelka esetében nemcsak a kapott levelek, hanem legalább a küldött levelek fogalmazványai is fennmaradtak.

⁶¹ Slachta Etelka fogalmazásából. SL XIV. 27. 1. doboz. (1841. dec. 13.)

⁶² Katona, V. 2008. 107–108. (1841. dec. 25.)

maga is érzi, milyen meglehetősen kényes terepre merészkedik, mégis továbbfűzi a gondolatmenetet: „Ígérje meg, tisztelve szeretett Etelkám, hogy engem félre sohasem ért szánt szándékkal! Úgy az én szabadságom áldozatát en detail önnek leírom, és hiszem, hogy önt, ki argumentumra hallgatni szokott, meggyőződött afelett, miszerint én feláldoztam szabadságomat, de más tekintetből, mint túlnan felhozám. Tudniillik honi törvényeink ... vegyes házasságokat a katolikus vallás rend szabályai szerint traktálják, melyek szerint, mint ön is tudja, a házasságok szent sacramentumok lévén felbonthatatlanok. Ellenben a protestánsok valláselvei szerint a házasságok szent sacramentumok nem lévén, törvényes ok előadta esetében felbonthatók és szabadságukban áll a feleknek más házasságra lépniük. Ezt én önnek, kedves Etelkám minden célzás nélkül hoztam fel, önt meggyőzendő afelett, hogy fentebbi előadásom úgy áll: én azt hiszem magamról, hogy alig volnék én képes többször érzést nyilvánítani valamely lény iránt, ha első választásomban szerencsés nem lehetnék. A mondottak csupán az 'áldozat' szócskéért kénytelenített felhozni, melynek, én úgy hiszem, ön is nem valamely titkos félreérthető jelentést akará adni, csupán inkább façon de parler szerint mondta vagy írta.”⁶³

Etelkát azonban nem olyan fából faragták, hogy válasz nélkül hagyta volna a vegyes házasság kapcsán a felekezeti identitás őt is komolyan érintő problémáját. „Hogy mi leányok férjhez menetelünkkor szabadságunkat áldozzuk fel, az egyáltalán úgy szokott lenni; s nem façon de parler. Ritka leány talál olly férjre, minő ön. Hisz még mind eddig fájdalom házasságra lépésnél többnyire csak külsőségekre tekintetik. A szerelem úgy is múlandó, s ekkor csak a külső helyzet kelleme marad fen! Ez közönségesen felvett elv. Azonban önnek olly szép, olly meghatározott fogalma van az illő szabadságról; ön jól érzi, hogy szabadságunkkal soha túl ne lépjünk; de ön nejével soha mint rabszolgájával, mint kényei játszó lapdájával fog bánni. Én jelen helyzetemben persze még függő valék, ha azonban Stiftsdame lettem volna, egészen független, s önálló, szabad lettem volna, mint madár a légben. Azonban e szabadságomat önnek, vagy inkább boldogsága szent templomának oltárára áldozom, mivel önt szeretem, s így szívesen zsarnokoskodása? S akarátja alá hajtom béketűrő fejem; szívesen ön akarátjára bízom létem, ön kívánságára hajlok. Így tehát nem vala csak façon de parler, hogy én önnek szabadságom áldozom fel, de én ezt szívesen teszem. Soraimban e kitétel: »önnek áldozok mindent, s önnek neje leszek« előtt még egyebet mondék – ön engem nem értett – talán mert férjfiú. Én nem is akarom önt most felvilágosítani; mert akkor is csak szenvedélyes hangulatomban írák önnek azt, mit csak jövőendő férjemnek mondhaték; – s mi, mind e mellett, midőn átolvasám, nem kis zavarba ejtett – azonban megegyezésünk ellen véteni nem akarván, önnek küldém a sorokat, mint azokat írák. Kérem önt, ne is írjon többé e felett – mert csak zavarba ejt. Ön úgy tetszik, ezt külsőségekre célzásnak vevé, pedig nem vala az, ön tudja, hogy a legnevetségesbnek tartanám, önnek mondani: »én önnek e helyzet kellemét, vagy ezt, vagy amazt áldozám« – »ha két lélek egybeolvad, nincs fokozat, s nincs jogelsőség«. Én önnek boldogsága szent templomához egy téglával többet viszek, de az se nem szabadságom, se nem külsőség, hanem mindenem, s ezért áldozat, mert visszatéríthetlen, ön

⁶³ Katona, V. 2008. 105–107. (1841. dec. 25.) Az Etelka által írott levél fogalmazványának az „áldozatra” vonatkozó részei nem maradtak fenn.

engem nem érthet, éppen mivel féjffiu. Kérem, igen kérem önt, ne említse többé e tárgyat. Hogy én önt sz[erett] b[arátom] félre érteném, attól ne tartson. Én jól érzem, hogy ön nékem áldozza szabadságát, s meg nem fogok szűnni, ezt szem előtt tartani, hogy ne adjak önnek okot arra, ezt valaha megbánni. S ez is talán éppen csak azért van így, hogy ismét sympathia legyen köztünk, ismét rokonkörülmény tűnjön elő. A lányok egyáltalán keine Regel ohne Ausnahme hazánkban szabadságokat áldozzák fel, ha férjhez mennek, férjeik pra[e]tendálják, hogy vakon engedelmeskedjenek nekik, vakon teljesítsék parancsaikat; s így honunkban egy leánynak – einer im Allgemeinen gesprochen – mindig több szabadsága, több saját akarata van mint a nőnek. Hígye ezt nékem el, ez nem túlzás. Azonban azon leány, ki önnek neje leendene, mindig több illő szabadságot éldelne ön oldala mellett, mint az atyai házban. S mivel azon kis szabadsága, melyben mint leány részesült, nemhogy megszorítást szenvedne ön mellett, hanem sőt inkább tágulna, igen helytelen volna azon kifejezés, hogy ő önnek, azaz egy Sz. J. nek áldozá szabadságát. Azonban ön mint Calvinista, a szó teljes értelmében, minden félre értés, minden hamis célzás nélkül áldozza nékem szabadságát. Én mint már túlman megmutatám, nem hasonlólág többi leány társaimhoz – egészen szabad vagyok – e szabadságom ön mellett egy kis megszorítás alá fog esni. Önnek felséges fogalmai vannak e kis szóról 'nő' – ön ezt bőven fejtegeté legelső levelében – s én ez olta kifejezhetlenül tiztelem önt. S éppen mivel önnek olly helyes fogalma van a szóska 'nő' tágas értelméről, éppen azért mondtam, hogy csak ki megszorítást szenvedend szabadságom; de hogy szenvedend, azt önnek is meg kell vallania, mert hisz már az esketésnél is mondják: »s engedelmeskedni fogsz férjednek!« Én szívesen, teljes meggyőződéssel fogok ön tanácsira, kívánságira hajolni, én iparkodni fogok ön kívánatit lesvén, azokat megelőzni – azonban még sem leszek tökélyesen független. Én ezt sohasem fogom megbánni, mivel önt szeretem, s mivel ösmerem a néember valódi rendeltetését. Azonban én csak csodálom a történetet, melly itt ismét egyensúlyt állít köztünk fel. Mivel ön, mint Calvinista, szabadságát áldozza nékem, a történet úgy hozza magával, hogy éppen nékem is több szabadságom van, mint bárminő leánynak.”⁶⁴

S a néember valódi rendeltetését kereső fogalmazás felszínre hozza visszamenőleg a sorsdöntő 'igen' elhangzásának körülményeit: „Én nem ösmerek annál nevétségesbet, mint midőn a néember feledi, hogy néember, s minden tettében férjfiás kívóán lenni. Azonban van itt egy közép út. A leány sohase vetközzék asszonyiságából ki – mert ez legszebb, legbájlóbb dísze – mindig szelíd, szende, szemérmes legyen, s iparkodjék mind azon erényekkel díszelegni, mellyek, amint őt ékítik, olly helytelenek férjfiún. Azonban ő bár mindenek felett iparkodjék mindig asszonyias lenni, még is némelly erényeket elsajátíthat, mellyek a férjfiak sajátai szoktak lenni; erényeket, mellyek ahelyett, hogy asszonyiságának ártanának, azt sőt inkább emelik, mivel erősödővén általok gyengességét támogatják. Bár a lágyságot a maga helyén a néember egyik legszebb erényének elősmerem, azért az örökké való érzelgés még sem tetszik nékem. S hígye ön nékem, hogy éppen azt tetszett nékem öntől, hogy ön leveleiben a '4 szócskát' nem ismétlé; s távol levén azon hiedelemtől, hogy ön megszűnt volna engem szeretni, magasra becsültem inkább büszkeségét, mikép azokat addig ismételni nem akará, míg én azokat

⁶⁴ SL XIV. 27. 1. doboz. (1842. jan. 3.)

viszhangoztatom. Sőt még találkozásunk első két napján is, ön inkább barát volt csak; a 'szerető' csak néemellykor csillogott ki; csak a harmadik napon, midőn állítám: »ön még soha se lehetett szerencsétlen«, csak midőn a válás órája közelgett, s én egyre visszatartám önt – hogy önnek vallomáomat tegyem, melyre mindegyre nem vala elég bátorságom – csak akkor törött ki önnek szenvedélye; csak akkor volt ön ismét egészen 'szerető'. S higye el! Ez is isten sugallata vala; mert csak önnek meleg közeledése feledteté velem bátortalanságom, csak az ragadott engem el, s erőt adott, önnek azt mondani, mit tegnap olta érezék. [...] Hidje ön, hogy reményilem én is, hogy ön nem talál a földkerekségen egy lényt is, kinek a négy szócskát csak valaha is csak mondottam volna. S éppen mivel én sem szoktam a szív valódi érzésével játszani; éppen azért esett vallomásom is majdnem az utolsó percekre. Hacsak néhány hétig akartam volna önt szeretni; ha hiú, változékony lény volnék, hidje el, én már kezdetén, könnyen vallottam volna önnek érzésem meg; de éppen, mivel igenis jellemes vagyok, mintsem szívérzéssel játszának, azt ruhaként változtatnám, mivel érzém: ha szerelmet vallok, az örökké fog tartani – azért vallám azt oly későn meg. Tudtam, hogy egész éltelre fogok határozni; hogy egész jövőm boldogságát függesztem a négy szócskához – s mivel ezek kiejtése egész éltelre határozand – mindez éltel legfontosb lépése, azért nem mondám én azokat délutáni öt órakor, azaz jöttékor, hanem csak esti nyolckor, azaz távozta előtt. S valamint ön hívé, hogy nőtelen maradand; úgy hívém én is, hogy férjhez nem menendez; s pedig ugyan azon okból, mint ön. S azért ön is k[edves] b[arátom] elbízhatja magát kissé, hogy engem egyedül ön hódíthata meg; hollott mint ön tudja, legkevésbé sem vala okom panaszkodni a fellett, hogy nem ösmertem elég férjfiút, ki bizalmával megtisztelvén, nőül akart venni. É[des] b[arátom]! Én Atyámat, Önnel s Istenemmel egyiránti forró hévvel szeretem; nem szűnök iparkodni a hasonlíthatlan jelességű Atya erényeit utol érhetni; méltóvá magam tenni arra, hogy leánya vagyok. S hiszi ön, hogy én erősen hiszem, hogy Atyám szelleme körüllebeg engem, hogy ő, ki támaszom, vezetőm vala éltében, őrangyalom most is, hogy ő serkent minden jóra, ő buzdít erőre; ő segít kivetkőznöm a roszból. S hiszi ön, hogy én meggyőződve vagyok a fellett, hogy Atyám, ki éltében annyira iparkoda engem úgy nevelni, belém olly elveket csepegtetni, mellyek alapjai legyenek jövőm boldogságának – hogy ő most is megintett volna, visszatartott volna, tudja ég, mikép! de nem hátráltatta volna, hogy én önnek viszontérzésem meg valljam, ha nem látta volna már előre, hogy ön azon férjfiú, ki méltó arra: az ő fia lenni; ki egyedül képes engem boldogítani. S előbb, hogy sem ön ama négy szócskát tölem hallá, feltekintettem Atyám komoly, nemes vonásira – őt mintegy megegyezésre felhíván – de ő nyugottan mosolygott reám – s én jövőm boldogságát önnek kezeibe fektetém. Ne csodálja ön, hogy én mindig nagyobb lelkesedéssel szóllok Atyámról, mint Anyámról. Az már közönséges szokott lenni, hogy a leányok atyokat, a fiúk anyokat jobban szeretik.”⁶⁵

Atya, férj, Isten – furcsa szentháromság, de mégis ennek jegyében nyerhetünk bepillantást a katolikus szüziesség belvilágába, amelynek igazi mélységei (és korlátai) csak a testiséghez való viszonyban (az első csók), a nőiség igazi megvallása csak a tegezésre való áttérés után bontakozik ki. Bizonyára meg is

⁶⁵ SL XIV. 27. 1. doboz. (1842. jan. 2.)

riadt ettől a feltárulkozástól Szekrényessy, bár válaszevelei ebből a korszakból már nem maradtak fenn.

Etelka: „S mégis mennyit érzék én! Hogy felfoghatlan vala eddig előttem, hogy engem egy szívo bírása ennyire boldogítand! Csodálatos, hogy se te, se én eddig nem éreztünk, hogy így rokonvonzalmunk annál újabb, annál bájosabb, annál édesb levén ellöttünk, bennünket annyival inkább boldogítson! S milly változásokon mentem én által – minő voltam csak ez ellőtt kilenc nappal még! Bucsúcsókod most is ég még ajkamon, s én majdnem vissza rettenek azon eszménél: hogy csókoltam! Hidd el, ez az első tett, mellynél nincsen visszatérés, mellynél el nem hitethetjük magunkkal: hogy nem tettük! Valóban, ha tiszta érzésünket annyira megóvottuk, mint én tevém, akkor e tettel, mit mások, mit sokan játszilag tesznek, tréfának vesznek – akkor ezt már nagy lépésnek elnevezhetjük! Nem vagyunk többé mint Schiller némelly némberei, csupán atherből öszveszöve – mert a csók nem csupán lelki kék! Hidd el! Ha viszonyom véled – mitől Isten örizzen meg – bármikép felbomlana, én egy újabban felém közeledőnek nem tudnék többé olly nyíltan szemébe pillantani, mint a tiédbe tekintetem, s meg nem foghatom, mikép száz meg száz néMBER a csókkal játszani képes; s e szentet, mindenik azt kérőnek, azt játszilag nyújtá – így szentségtelenítni! A te karod volt az első, melly engem átölelt, s hidd el, mennyei érzés az, ha jövő férjünknek mondhatjuk: »én olly tiszta, olly illetlen vagyok; mikép minden legparányibb kedvezésben te részesülsz legelső«; s kettősen szeretjük őt, mivel még előbb mást nem szerettünk. Hidd el, én ez öntudatot, ez érzést mindenik leánynak kívánom, mert az valóban mennyei! [...] Hogy ismét válnunk kellett! De te diadalmadat, első csókomat mégis magaddal vitted! Mint rezge ez egész valómon át, midőn ama bizalmasb, meghittebb szólitásoddal, melly hidd el, első pillanatban majd kissé zavarba ejtett – szívedhez karoltál, s égő ajkad az enyimre tapadt, valóban ezt leírni nem lehet, ezt érezni kell, s főleg először érezni! Ha kedves Soproniaink tudnák, hogy te vitted a begyesnek, a jégszívoúnek, a büszkének, s tudja ég, mivő megkereszteltek, jól tudván a la Unger, hogy semminemű viszonyom még nem vólt – első csók[j]át el! De csak nézzed, mennyire csevegem magam ismét el! Majd aztán a pósta fel sem veszi levelem.”⁶⁶

Felfoghatnánk-e, hogy mihez viszonyítsuk ezek nélkül a levelek nélkül azokat a feljegyzéseket, amelyeket Etelka a házassággötése előtti napon vetett papírra naplója XIV. füzetében: „Ni, hogyan remeg a kezem, egész napon át már kiállhatatlan szívdobogás üldöz. A kedves! Ő fel nem foghatja harcom, állásom, helyzetem! Más a szenvedélyes néMBER, mely alig várhatja az egyesülés percét, s más a tiszta érzésű lény, ki összeborzad. Az én delicate Józsím nemigen, mert nemigen tudott erről velem szólni: »Majd meglátod! Oly természetes minden, s aztán majd úgy hozzám szoksz, hogy el sem lehetsz nélkülem – hisz csak azt fontold meg, hogy erre teremtoe vagyunk, ember csak ember!« – Istenem! Mindez csak mint álom kerül élémbe, én nem hihetem! Nem hihetem, hogy tisztaságom egéből lerántatom, s Józsím azt hiszi, nem áldozunk! Mi kék nekik, kifejezhetetlen harcunkba kerül valóban! Csak könnyelműség, minden tiszta női érzés nélkülözése, vagy kénytelenség, vagy oly erős szándék, Józsímat a lehetőségig boldogítani, minő az enyém, képes vagy velünk feledtetni, mit teszünk, vagy nekünk erőt adni! A leány, a

⁶⁶ SL XIV. 27. 1. doboz. (Sopron, 1842. febr. 11.)

szellemi, tiszta érzésû, nem áldozhat nagyobbat, hatalmasabbat, szentebbet, mint önmagát, oda azután gyermeki kedélye, oda tisztaságának égbe emelő, boldogító érzete – és semmi kéj nem múlhatja ez isteni fél! S én nem áldozok? Isten látja lelkem! Én nem tudom, hogy élendem túl a holnapi napot!”⁶⁷

Mintha a naplóban, önmaga számára megint többnek érezte volna a vállalt áldozatot, mint a korábbi levelezésben. Ám azt már sohasem tudhatjuk meg, hogy milyen volt a másnapi élmény. A napló XIV. füzeté ugyanis 1842. május 11-én már nem folytatódik. Hogy milyen viharos érzésekkel ment bele a nászba, azt még megörökítette, hogy milyenekkel jött ki belőle, azt már nem. A leány még írt, a nő már hallgatott.⁶⁸ S ha a legbensőségesebb ego-dokumentumok sem engednek bennünket a női lélek rejtett titkaihoz, azt mégis nyomon követhetjük a leánykori naplóból és a levelezésből, így együttesen, hogy milyen hullámfázisokon át, milyen érzésviharok közepette készítette elő magát egy katolikus nemes kisasszony a némbéri létre. Hogy a naplófüzetek között tátongó időintervallumok, vajon mennyiben tünete az én-azonosság megszakítottságainak, avagy az identitás válságainak?

⁶⁷ „...kacérkodni fogok vele.” IV. 2007. 56–57. (1842. máj. 10.)

⁶⁸ A szintén katolikus Krasznay Péter, a nemek szerint bevett kettős mérce jegyében ennél jóval prózáiban emlékezett vissza szüzességére 1845-ös elvesztésére. „Naplójegyzetei...”, 1998. 49–50.